

öregség, sérülés, tájékozódás elvesztése lehetséges oka állatok halálának is. Akár önsebesítő viselkedés révén, amilyen a madarak tollkitépe. Eltérő némely hangyafélék bizonyára genetikailag programozott önfeláldozása a kolónia javáért. Fenyegetés esetén mérgező ragadós anyag kibocsátásával felrobbantják magukat, avagy a behatólók előtt lepecsételik a bolyt, és a kinnmaradók elpusztulnak. Az öngyilkosság kockázati tényezői: agresszivitás, impulzivitás, ingerlékenység és reménytelenség mint a sokkoló inger előli menekülés tanult tehetetlensége. Meghatározott szerekek kísérleti célból patkányoknál is létre lehet ezeket hozni, illetve genetikailag hajlamosakat ki lehet válogatni, majd antidepresszánsokkal csökkenthetők a tünetek.

A művek több mint egyharmadában az öngyilkosság elsődleges oka endogén eredetű elmebetegség(re való hajlam), jobbára depresszió, kevesebb mint egyharmadában szerelmi konfliktus. Kettőben a súlyos traumát kiváltó szülő-gyerek kapcsolat, kettőben a feldolgozhatatlan társadalmi trauma, egyben a halálos ítélet előli menekülés, egyben a vallás képviselőjének sugalmazása. A többiben nem tárul fel egyértelmű ok, de a depresszív jelleg tagadhatatlan. A szerzők között többen lettek maguk is öngyilkosok. Az ő esetükben kétségkívül szoros az összefüggés személyes életútjuk és megidézett alkotásaik sajátosságai között. Nem így azonban a művek többségénél. Még ilyen végletes állapot hiteles bemutatásának sem feltétele a közvetlen élettapasztalat. És még amikor külső tényezők nélkül fel sem merült volna öngyilkossági szándék, a kialakult állapot kóros jegyekkel is telített. Az öngyilkos egyén tulajdonságainak és helyzetének az olvasó személyes rezonanciáját kiváltó ábrázolása, egyszersmind a környezet tulajdonságainak, végül is a társadalmi helyzetnek az ábrázolása.

BÁLINT PÉTER

Adományozott lét

„...könyvedben minden meg van írva, / a napok is, amelyeket nekem szántál”
(Zsolt 139,16.)

„A mondások gyűjteménye sajátos szempontból összefűzött emlékirat, amely a *mostban*, a halál-előtti-pillanatban szólaltatja meg a reménységet és szenvedést, a könyörgést és hálaadást, az emlékezést és név nélkül a Felejthetlent, akitől adományként kaptuk az életet. Kimondani valamit: annyit jelent, mint tanúságot tenni az életről, a személyesen megélt tapasztalatokról. Mivel a tapasztalatokat gyakorta felülírja a belátás, a kimondottak időnként megváltoztatják a korábbiak érvényességét és jelentését. A gyűlöltből szeretett lesz, a már-nem-létezőből újból-itt-lévő, s akire egykoron nem hallgattunk, a *mostban* meghallgatottá válik: az űrt szava tölti ki. „Szavak és intelmek, könyörgések és imádságok a biblikus mondások gyűjteményének fundamentumai, megalapozó elbeszéléseket tesznek jelenvalóvá az idők kezdete óta és az eljövendő nemzedékek számára egyaránt”, mondta idős lelkipásztorunk, s most, árvaságom idején, hogy magam is mondásokat halászok elő emlékezetemből, jelenvalóvá teszem a már nem velem lévőket.

„Kicsi fiam, több mint két éve halt meg apád. Bármilyen volt is, sokat veszekedtem vele, sok keserőséget és bánatot is okozott nekem, mégis nagyon hiányzik. El sem tudod képzelni, kicsi fiam, mennyire hiányzik, elmondhatatlanul”, mondta anyám, és a tőle megszokott teatrális gesztusokkal igyekezett kifejezni apám hiányát, bütykös, görbe ujjait tördelte, a sok ízületi gyulladástól eltorzult az egykoron arcomat simogató keze, kislányosan szipogott is és zsebkendővel törölgette könnyeit az én végtelenül magára maradt és az egyedüllétet nehezen viselő anyám. Mióta apám elment, akivel valóban sokat veszekedett egy hosszú életen át, örökké szembesítette csélcsap természetével, őszintétlenségével, szinte nem múlt el nap, hogy ne emlegette volna apám hiányát, s a telefonban is csak szipogott, mondatai befejezetlenek maradtak, úgy kellett mozaikszerűen összeillesztenem őket, s hiába is vigasztaltam, vigasztalhatatlan maradt. „Nem lehet ezt a hiányt elmondani” mondta anyám, s mivel nem volt birtokában az ékesszólás tudománya, gyakorta ismételte ugyanazon mondatokat, akár egy mesemondó sajátos formuláit, ismétlései ismétlődően csak megerősítettek abban, hogy a halál előtti *mostban* láthatóvá váló élethiány és szeretetlenség az üdvének reménytelenségét sejtették meg vele.

Most, hogy pontosan egy éve kezdte el haláltusáját anyám, aki attól fogva, hogy az intenzív osztályra került és lélegeztetőgépen tartották, egyetlen szót sem szólhatott már hozzám, azon merengek, hogy miféle hiányt érzek halála óta. Megfogalmazható-e *szóval* vagy *szóban* maga a hiány, avagy csak artikulálatlanul morajlik a lélekben, a szívben, melyet évezredek óta az ész helyének tartanak. Elsőként a hangjának hiánya mar belém; nem volt tolakodó vagy arrogáns, nem volt éles, de fátyolos sem a hangja, inkább mondásai ütöttek szíven, olykor a reménytelenségbe taszítottak, máskor részrehajlásra ösztökéltek. Ha jókedvűnek látszott, márpedig alapvetően jókedélyűnek mondhatom volt-anyámat, beszéde gyorsan pergett, kicsit hadarinak is tűnt; a cezúrát jelentő kacajai gerlebúgásnak tündek. Idős korában, kiváltképp özvegysége idején, állandóan sírásra hajló hangja elmélyült, a gyász mély fájdalomra bársonyossá tette, panaszai a zsoltáros fohász komor, elcsukló, istenszólító ének módján szólaltak meg. Öregasszonyok tudnak a gyász sötét tónusában úgy recitálni, miként az anyám, mikor sírás közben beszélt: visszafoghatatlanul mondta a magáét.

Az utolsó években naponta hívtam őt, gyakorta többször is, történhetett bármi velem, vagy éppen csak hívásra sürgető hangja szólalt meg bennem, a mobiltelefonon hívtam őt, aki néhány mondat után nyomban apám hiányát emlegette, vagy az enyémét, majd mintha filmszakadás történt volna, egészen másra terelte a szót, s folyton tanácsokat adott nekem a maga aggódó stílusában. „Ne dohányozz sokat, kicsi fiam! Vigyázz a szívedre, tudod, a gyerekeidnek szüksége van rád!”, „Légy türelmes az emberekhez! Néha olyan ingerült tudsz lenni, még velem is!”, „Mindig legyen egy kedves szavad a feleségedhez! Ne feledd, neked még van társad, és annyi mindent megtesz érted! Szeretettel tartozol neki”, mondta az apám szeretetére örökké vágyó anyám, s hogy ezekre az épületes tanácsokra nem tudtam azon nyomban megválaszolni, másodpercekig csönd honolt közöttünk, a két nappal elválasztó éj csöndje, mely a szavak mélyén honol, egyszerűen elsírta magát, és én a sírás fenoménjét igyekeztem értelmezni. „Tudom, hogy nem szeretted, ha tanítgatlak. Még most is mondom a magamét, kéretlenül, de téged féltve, kicsi

fiam. A szavaim, azt akarom, hogy megérintsenek, mint Istent a hozzá küldött könyörgéseim. Egy anyai szó érintése maga a szeretet”, mondta anyám, s noha ameddig élő szóval mondta ezeket a tanácsokat nekem, olykor valóban dühös voltam rá, máskor meg az orrom alatt mosolyogtam, de mostanában, hogy csak a hangja szólal meg fejemben, a legkülönbözőbb élethelyzetekben, semmiféle indulat nincs már bennem. „Édesanyám sok szép szava, kit hallgattam, kit nem soha”, szólalt meg bennem a népdal szövege, s bajban lettem volna, ha össze kellett volna számolnom hirtelenjében egyiket is, meg a másikat is.

Néha azon kapom magam, hogy előveszem a telefonom és hívni akarom őt: mondanivalóm lenne a számára, mindig elújságoltam neki a velem aznap történeteket, jelentőseket és jelentékteleneket egyaránt. El szerettem volna mondani, hogy éppoly meghitt és méltóságteljes volt a templomi kegyeletszertartás, mint az apámé, minden úgy történt, ahogy ő akarta, és a templomhajó alatti urnateremben a márványlapot levéve a fülkéről, az urnáját az apámé mellé tettük, hogy attól a perctől fogva mindörökké együtt lakozzanak: az *örök-mostban*. El szerettem volna mondani neki, hogy az évtizedeken át fizetett hitelből vásárolt lakásukat eladtam, s az örökség rám jutó részéből egy új autót vettem, amibe már nem ülhet bele, noha semmit sem szeretett jobban, mint a korábbi autóban velem utazni a hegyi házamba vagy bárhova, csak „utazhasson”: örök átutazó volt, sehol sem találta a helyét, mindig úgy vélte, valahol másutt jobb lehetett volna az élete: az idegenség ismeretlensége vonzotta remélt lehetőségeivel. „Kisfiam, szeretek veled utazni, melletted biztonságban érzem magam. Vigyél bárhova is, tudom, jó helyre viszel, és vigyázol rám”, mondta anyám, s hogy húsvét után halt meg, a feltámadást követően, amikor már virágba borult a kertem, és szándékomban állt elvinni őt a hegyi házamba, nem utazhatott többé velem. Helyettem a halál fogta meg az ízületi gyuladástól göcsörtös kezét szegény anyámnak: a Törvény szorításában volt.

Anyai nagyapám halála után sem engedte el a kezem, tizenegy évig beszélt hozzám, a csapdahelyzetekben bölcs tanácsokkal látott el, nem mintha élhetetlen lettem volna, halálakor már túllendültem a krisztusi koron, kétgyermekes családapa voltam, csak hát amolyan „fejjele a falnak” természetű lévén, csakis a sajátját tett tapasztalatokból tanultam, kudarcaim és büntetésem nyomán láttam be, hogy némelyik akaratom egyenesen korlátokba ütközik. Bizonyos lehetőségek híján: a szabad élettörténet-mesélés, a krisztusi példázatértelmezés, a polgári családban áthagyományozódott értékek nyílt vállalásának hiányában úgy éreztem, megfulladok. Nagyapám volt az, aki megértette velem azt, amit később néhány filozófusnál olvastam, hogy tudniillik az embernek szüksége van az élettörténetei elbeszélésére, s hogy a legnyomorultabb is érdemes arra, hogy elmeséljék. És én folyton kényszerítettem arra, hogy elmondjam a történeteimet, a feledéstől megmenteni érdemeseket és nyomorúságosokat egyaránt, s valahányszor újramondtam őket, kiszíneztem a megalapozó történetet, kommentárt és betoldást fűztem hozzá, az élőszavas mesemondás íratlan szabályai szerint, kedvemre változtattam meg egy-egy hős jellemét, csak hogy provokáljam a képzelt vagy valós hallgatóságomat, amelyik nem ritkán ismerte már mondandómat, mivelhogy előfordult, a mások történetét is úgy adtam elő, akárha velem esett volna meg, „Elloptad a történettel együtt az életemet”, mondták, és nevettek azon, hogy rajtakaptak. Egyszer egy na-

gyon tapasztalt, idős mesemondó bőrébe bújtam, mintha ótestamentumbeli aggasztán volnék, akinek a kor isteni adomány, hogy tiszteletet parancsoljak mondani-valóm iránt, ami egy család százéves történetéről szólt; máskor egy élehetetlen figura vallomásait adtam elő, talán Gogol egy őrült naplóját életre keltve saját számíze szerint; megint máskor a szenvedélyes csábítás és húsbirtoklás történeteivel álltam elő, Kékszakáll-változatoknak adva teret.

Miként mesemondóink többsége is nagyapjától vagy az apjától sajátította el a mondóképességét és elbeszéléseit, jómagam is számtalanszor nagyapámra hagytam történetmondásaim idején. „Sohasem gondoltam volna, hogy nagyanyád valaha megéli azt a szégyent, hogy a háború után családját kitelepítik szülőföldjéről. Még a háború előtt hoztam magammal egy Kassa melletti kis tót faluból. Az apja magyar ember volt, postatisztviselő. A feleségével, vagy ahogy ő hívta, a mamukáival tótul beszélt. Nagyanyád magyar iskolába járt, így beszélte mindkét nyelvet. A szégyenteljes kitelepítést követően eleinte marhavagonokban éltek a vasútpályaudvaron, akár a Trianon után Erdélyből hazamenekültek. Kis idő múltán Békéscsabára kerültek egy rokon családhoz, együtt éltek a Novákok, egy fedél alatt, pedig nehéz természettel bírtak. Nagyanyád egyik bácsikája gimnáziumi tanár volt, olyan nagy, fehér bajusza volt, mint nekem, Bocskait viselt, noha tót felmenőit sohasem tagadta meg. Felesége, Lajter Rozália egy sváb családból származott, az öreg Lajter tisztességes asztalosmesterként kereste a kenyerét, amíg engedték műhelyében dolgozni. Régebben olyan mives bútorokat készített segédekkel, hogy kiállításra vitték szerte a világban. Öregapjáék valamikor Prágából költöztek Pestre szerencsét próbálni, ő pedig egy vásár alkalmával Debrecenbe vetődött és itt ragadt. Sosem szakadt el a csehországi és az itteni ág egymástól. Minden Lajter fiú az ősapai mesterséget folytatta, előkelő urak vásárolták időtálló bútorikat. Igen ám, de elkezdődött a lejtemet, s az öreg Lajter megkeseredett ember lett, amikor bezárták a műhelyét a többi kisiparoséval egy időben. Ettől fogva gyakran fojtotta borba keserűségét, az ital vitte a sírba is. Azt a gyönyörű komódot ő csinálta, „a Novák örökség részét képezi”, mondta nagyapám, aki számon tartotta a nagycsalád valamennyi tagját és történeteit. „Novák bácsikád történelmet és művészetet tanított a gimnáziumban, rendes, kinevezett tanár volt, ami ritkaságszámba ment akkoriban. Sok német nyelvű könyve került ide hozzánk, porfogónak, nagyanyád sokat morgott miattuk takarításkor”, mondta nagyapám, és néhányat, levéve az egyetlen könyvespolcra, a kezembe adott. A cirkalmas gót betűk elvarázsoltak, és a mitológiai alakokról készített mives metszetek is, s bár semmit sem értettem magából a szövegből, a mitológiai hősök megszólítottak.

Később, gimnazista koromtól fogva, ezen könyvek hatására is, megszállottan rajongtam a görög-római mitológiáért és a vallásbölcseletért, olyannyira, hogy filozófus akartam lenni (a hetvenes évek derekán történt mindez), csak hogy az érettségi vizsga évében tudatosították bennem, hogy filozófia szak egyedül Pesten létezik, és a sikeres felvételi egyik feltétele a politikai megbízhatóság. Márpedig annak, akinek a nagyapja a Horthy-hadseregben szolgált tisztként, és akit emiatt orosz hadifogolytáborba zártak huszonhét hónapra, az egyáltalán nem megbízható, nem is beszélve arról, hogy az áhított szakra jelentkezni kívánó konfirmált is. Mi tagadás, kedvemet szegte sorsválasztásom lehetetlensége, ettől fogva még szen-

vedélyesebben faltam a mitológiákat és vallási szövegeket. Apám megdöbbenve látta, hogy az évek alatt egész kis könyvtárnyi könyvet vásároltam összekuporgatott forintjaimból, néha szóvá is tette pazarlásomat, ilyenkor kimondhatatlanul irigyeltem osztálytársamat, akinek az apja, orvosprofesszor lévén, komoly könyvtárral rendelkezett, dolgozószobájában értékes festmények függtek a falon pompázatos keretben. Mitológia iránti elkötelezettségemet mi sem bizonyítja jobban, minthogy a nagyobbik lányom, akinek esténként mese helyett mitológéákat mondtam óvodás korában, a Graves-féle kötetből megalapozó történeteket, így hát jobban ismerte a görög isteneket és történeteiket, mint a krisztusi cselekedeteket és tanításokat, amiért is a bibliaismereti foglalkozást tartó óvónő szemrehányást tett nekem egy alkalommal. Nyakas református lévén nem szerettem, ha az elképzeléseim vagy nevelési elveim miatt bárki is szemrehányással illetett, illetlenségnek véltem a dolgok általam eltervezett folyásába való beleszólást: magát az eltérítési szándékot. Újjonnan megtért keresztény volt, megbocsátottam hitbuzgalmát, de fenntartásaimból nem engedtem, miként a többi hirtelen megtért serénykedését is gyanakvással fogadtam. Lányom néhány évvel később egy nagyméretű, színes Luther-könyvvel a kezében ment hittanórára abba az imaházba, melyben én is konfirmáltam, s ahol nagyapám négy évtizednél is hosszabb ideig volt pénztáros és presbiter, emiatt megkülönböztetett szeretettel foglalkoztak előbb a nagyobbik, majd a kisebbik lányommal is. „Ne állj szóba idegenekkel az utcán!” mondta a feleségem aggódva neki, egyedül járt a hittanórára, és szófogadó lévén hazafelé jövet saját nagyjával sem állt szóba a házunk előtt, anyja szavait megismételve a feddésre. A szófogadás is egyfajta értékrendről tanúskodik, miként a nemzedékről nemzedékre szálló hitvallás gyakorlása, jómagam nagyon is helyénvalónak véltem a hitélet gyermekkori megalapozását, hiszen fundamentum nélkül semmit sem lehet felépíteni: a megalapozó történetek egy életre szólnak. S mivel lányaim szerettek énekelni is, zeneiskolába jártak hegedülni és fuvolázni, esténként közösen énekeltünk bizonyos zsoltárokat és dicsőítő énekeket, melyekből jobban megértették a szenvedés és szeretetben részesülés lényegét, mintha filozofáltam volna nekik.

Noha anyám, emlékeim szerint, csak néha ment el a templomba: „Nem szeretem az áhítatos manókat, én itthon imádkozom”, mondta anyám, unokáival szívesen imádkozott együtt lefekvés előtt, amikor nála aludtak, és a konfirmációjuk alkalmával olyan büszkén nézett rájuk, akárha magát látta volna viszont lánykorában. Anyám evangélikus volt, nagyobbik lányom konfirmációjakor neki adta a Luther-rózsát ábrázoló medalionját, amit éppoly becsben tartott, akárha aranyból lett volna: lányom és én mindig olyan értékesnek tartottuk az „öregektől” kapott filléres relikviákat, mintha felbecsülhetetlen értéket képviselnének. Mai napig oly becsben tartom bácsikáim sétatálcáit, hadikitüntéseit, birtokleveleit, borotváit, megbarnult fényképeit, igazolványait, szemüvegkereteit, szipkáit és pipáit, mintha beváltható csekkék volnának: másnak megannyi lom, nekem titkos kincsestáram részét képezik. Minden egyes tárgy egy-egy élettörténet; korábban sokat gondolkoztam azon, hogy a környezetemben lévő tárgyak történetét történészi alaposággal felkutatom és megírom. *A tárgyak élettörténete* –, ezt a címet kívántam adni a sokáig tervezett kötetnek, legalábbis ezt látom egy korábbi noteszom feljegyzéseiben. Sok száz címszó alá lett volna felsorakoztatva valamennyi birtokomban lévő

tárgy, melyek egy letűnt világról adtak volna hírt, mert sokkal nagyobb hírértékkel rendelkeztek, mint a napi sajtóban olvasható, tényként bajosan kezelhető „hírek”. Nagyapám még a szocialista sajtót is olvasta, „Az újságolvasás polgári szokás, tájékozottnak kell lenni. Hogy a hírekből mit hiszünk el, azt megtartjuk magunkban, főleg ebben a velejéig hazug világban”, mondta nagyapám, de hogy mi is volt igazából a véleménye az általa olvasott napilapokról, abból következtethettem, amilyen megvető gesztussal és kísérő szöveggel vetette a kályha tűzterébe az összegyűrt példányokat. Ellenben később megtaláltam házuk fászpincéjében az 1956-os forradalom idején megjelent újságokat, madzaggal gondosan átkötve és egy kemény kartonpapír alá rejtve, úgyhogy egyetemistaként buzgón olvashattam valamennyit barátaimmal együtt: cseppet sem csodálkoztam, hogy a rólam szóló feljelentések között ebbéli tevékenységemet is megemlézték a rám különös szenvdellyel figyelmezők.

Másodjára anyám kesernyés parfümillatának hiányát említhetem. Hogy a feleségem parfümjének illatát érzem reggelente, amikor a falitükör előtt készül megtalálni az aznapi végső ruháját, és szokás szerint megcsókolom a nyakát („Egy nő ötvenéves kora után nem mehet az utcára smink nélkül, ha nem akar szürkeegér lenni”, mondta), anyám parfümillata kel életre az orromban; leginkább a mandulára emlékeztet. Én vettem neki a párizsi reptéren, kényeztettem apám helyett is, aki sohasem tehetta ezt meg, s anyám végtelenül hálás volt, amikor megcsókolva az arcát, megdicsértem, hogy nyolcvan évesen sem hagyja el magát. „Nem vagyok én még olyan vénasszony, aki a halállal akar nászra lépni”, mondta anyám, és a felső ajka fölötti bajuszszálak huncutan táncoltak, ahogy kacagott és gyöngéden megszorította a kezemet. Emlékszem, évtizedeken át olcsó kölnivizet használt és filléres lengyel rúzsot kent ajkaira, nem futotta többre, ám ébenfekete, természetesen göndör haja kárpótolta őt a hiányzó fényűzésért, lánykorában órákig fésülte hajkefével. Számtalanszor elmesélte, hogy apámmal való esküvője után, az apósa megszólta, amiért rúzsral kente az ajkát: „Az a vén gazember olyanokat mondott rám, hogy közöltem apáddal, vagy azonnal elköltözünk onnan, vagy elválok tőle.” A mesében az anya szavára nem tanácsos hallgatni, ám anyám megfordította a tételt, és apámat az apai szó megfogadásától tiltotta el, ugyanis apai nagyapám mindhárom fiát a feleségük ellen hergelte, folyton pipogyának titulálta őket, amiért hallgattak az asszonyi szóra: szemében ez megalkuvás volt a javából, s hogy apám ennek az ellenkezőjét bizonyítsa, gyakran perelt okatlanul anyámmal, durván beszélt vele, s látva, hogy megríkatta őt, még gúnyolta is: ez méltánytalanság volt. „Hát igen, gyakran volt durva velem. Ám a lelke mélyén szeretett engem az a rongy ember. Nagyon hiányzik nekem. Mindent meg tudnék bocsátani neki, ha még velem lehetne”, mondta anyám, s úgy szipogott, mint a hiszti után lassan megnyugvó kisgyermek. „Meg tudtam volna fojtani, amikor hazajött, és idegen nő illatát éreztem rajta. Ilyenkor tehetetlenségemben ökölbe szorult a kezem, s azt kértem Istentől, büntesse meg ezt a rongy embert, de legfőképpen azokat a kis lotyókat, akiknek csapta a szelet”, mondta anyám, s láttam még most is ökölbe szorulni a bütykös kezét.

Anyám kicsit görbe orrával mindig körbeszimatolta a feleségemet és lányaimat, amikor megérkeztünk és összeölelkeztek. „Olyan finom parfümillatotok van, mindig szerettem volna sokféle parfümöt, egyet a hétköznapokra, egyet a vasárna-

pokra, egyet az ünnepekre. Egy úriasszonynak, akármilyen szegény is, nem szabad még a látszatát sem keltenie annak, hogy elhanyagolt”, mondta anyám, aki mindig adott magára, idős korában büszkén dicsekedett azokkal a parfümökkel és rúzsokkal, amiket tőlünk kapott: büszkélkedése háttérben az évtizedes vágy kielégítése és egyfajta urizálásra való hajlandóság állt. A női hiúságnak ezt az időskori fellángolását egyszerre csodáltam és tapasztaltam meglepetéssel anyám részéről; tudtam ugyanis, hogy a nyugdíjas klubban valósággal rivalizált egykori kolléganőivel, hogy apám kiszemeltjeit maga mögé utasítsa: epizódszerepet szánt nekik, magának pedig az alkony királynőjét. „Anyám testvére és a férje, gyermekeketlen lévén, szerettek volna gyermeküknek fogadni, de az anyám nem engedte. Milyen szép életem is lehetett volna, olyan előkelő társaságban forogtak, volt bankárokok, egyetemi tanárok, újságírók, megyei bírák ülték a kártyaasztalukat körül”, mondta anyám, s én tudtam, hogy nagyapám szavára hallgatva hiúsult meg ez az álom, mely a két család között komoly nézeteltérés forrása volt sokáig. Nagyapám nem titkolta, hogy a legidősebb lányát, az anyámat kedvelte, mert oly sok vonásban hasonlított hozzá, noha nem kevés Novák-tulajdonsággal is rendelkezett, „jóanyád hirtelen haragú, s időnként feleslegesen pereg a nyelve, s képes belemarni az emberekbe, mint az anyja”, mondta nagyapám, emlékezve arra az időre is, amikor anyám vette védelmébe saját anyjával szemben. „Nagyanyád sótlan természet volt, vagy ahogy nagyapád szokta volt mondani, sajttalan. És végtelenül puritán is volt, nem sok örömben részesítette a férjét”, mondta anyám, tüskét szűrve saját anyjába, aki a másik lányát, anyám húgát jobban kedvelte, mint őt, s ezt nem tudta feledni haláláig sem.

Anyám halála után, amikor az évtizedek alatt felhalmozott ruháit elővettem a szekrényekből, s összepakoltam, hogy kivigyam abba a szociális otthonba, ahol élete utolsó három hónapját töltötte, és megkértem az igazgatónőt, hogy ossza szét a lakók között, megannyi polcon eldugva találtam színes kis parfümös üvegcséket, melyeket anyám is örökölt anyja testvérétől, még a két világháború közti időből, s hát olyanokat is, amelyeket tőlem vagy a lányaimtól kapott: hirtelenjében ezek az üvegcsék is örökségem részét képezték, nem győztem összegyűjteni és kukába dobni valamennyit; utolsó stációjukat kezdték róni. Egyetlen komoly családi értéket, egy Monarchia-beli aranyozott szélű teás és kávé porcelánkészlet képviselt, amit épp az őt örökbe fogadni vágyóktól kapott, s amit a pakolásakor feleségem csomagolt újságpapírokba, és éppen abban a pillanatban ejtett el egy kávécsészét, amikor figyelmeztettem törekenységükre: ennyit az örökölt vagyonomról és értékállóságáról. Dühösen a feleségemre kiáltottam, de már abban a percben el is szégyelltem magam, semmit sem szerettem volna örökölni, na persze tudatában voltam annak, hogy a lakáson kívül semmi értékeset sem fogok örökölni: filléres életet éltek, azt is többnyire hitelből. A Krisztustól ajándékba kapott léttel a megajándékozott rosszul sáfárkodott, mintha az ajándék egyben méreg is lett volna. Az új tulajdonosnak bútorostól együtt adtam el a lakást, három hét múlva szomorúan újságolta, hogy csak nagy nehezen talált egy vidéki szállítót, aki a fuvardíj ellenében megszabadította a sok ócskaságtól, amit a fiatalok ma hajlamosak retro bútorzatnak hívni. „Kicsi fiam, valóban nem sokra vittük ebben a világban, pedig apáddal tisztességesen végigdolgoztuk ezt az életet. Én örökre megbélyegzett ma-

radtam az apám múltja miatt, apádat pedig az apja lebeszélte a tanulásról. Sok szakmát szerzett, nem is tudom pontosan hányat, talán hetet vagy nyolcat. Sokáig bányában dolgozott, meg gyárakban, távol tőlem, csak hétvégeken láttam, de addig nyüstöltem, amíg szakoktató nem lett belőle. Ezért akartam, hogy legalább te végezzél egyetemet, pedig apád nagyon haragudott rám emiatt. Azt hittem, hálás leszel nekem. Úgy érzem, mintha neheztelnél ránk, hogy nem vittük semmire”, mondta anyám, aki nem kegyelmezett nekem még a halála előtt sem, holott semmit sem kértem számon tőle, rég túl voltam azon, hogy bármit is számon kérjek rajta.

Hiányzik anyám kacagása, merthogy apám becsstelen nőügyei és eltitkolt pénzből való mulatozásai ellenére, melyek időnként szomorúvá és veszekedőssé tették, alapvetően vidám természetű volt. Amilyen könnyen tudott sírva fakadni, éppoly könnyen és vidáman tudott kacagni is, nem harsányan és közönségesen, a harsányság és közönségesség nem fért bele polgári neveltetésébe, e két tulajdonságért megvetette a környezetében élőket, lett legyen bárki is az illető. Szinte egészen átlényegült kacagás közben, angyalivá vált az arca; emlékeimben ez a szelíd és a haláltusája közben elgyötört arca marad meg örökre. „Ne fényképezze a haladokló édesanyját! Ne ez a kép maradjon meg magában róla!”, mondta az intenzív osztályon az ápolónő, ennek ellenére számos felvételt készítettem a még-itte-lévő, távozásra készülő anyámról a telefonommal. Végtére a Halált akartam lencsevégre kapni, ahogy ott ül láthatatlanul, mégis ráérősen anyám kórházi ágyának szélén, fogja a kezét, és várja, mikor viheti végleg magával. Megdöbbenő tapasztalatom má vált, hogy mily elszántsággal bujdosnak, menekültek apám és anyám is a Halál elől, legszívesebben, ahogy a mesékben szokás, kitették volna a lakásajtóra: „Holnap gyere!”

Anyám kacagása emlékeztetett apja sógornőjéére, szegény asszony, miután családjával hazatért Ausztriából, épp abban az esztendőben, amikor kétszázezer magyar arrafele vette az irányt, ahonnét ő repatriált, műstoppolásból és virágáruházból igyekezett kiegészíteni szűkös családi kasszájukat. Férje kémelhárítóként szolgált a hadseregben, karpaszományos volt, mivel duhajkodásért lefokozták tisztis rangjából, a háború végeztével emigrálniuk kellett az oroszok elől. Miután hazajöttek, segédmunkából élt évtizedeken át, nehezen viselte sorsát, és duhaj természete miatt sokáig rendőri felügyelet alatt is állt. Gyanítom – ma már az idősebb nemzedéket leszámítva – kevesen értik a „műstoppolás” szó jelentését. Számunkra, akik jobbára csak az örökölt ruházat vagy a szocialista konfekcióipar igénytelen és szárnalmas öltözete között választhattunk, felértékelődtek a ruhásszekrényekben évtizedek óta őrzött öltönyök, vasalt élű nadrágok, kiskosztümök, gyapjú pulóverek, flanelingek, a Belgiumba emigrált bácsikámtól csomagban kapott, mások által levetett göncök; ezek nem ritkán egy kis „felújításra” szorultak: parányi lyuk, láthatatlan szakadás tűnt el Emma néni szorgos kezei alatt. Kertjére néző ablak előtt állt egy ormótlan asztal, melynek sarkához egy nagyító volt rögzítve, körös-körül megannyi cérnagomolyag, szövetharab, tüssdoboz, gomba alakú stoppolófa, szemüveg; Emma néni a nagyítón át vizsgálta és javíttatta a szöveten vagy más anyagon esett „foltot”, melyet nem neveznek szegényfoltnak, sokkal inkább a szegénység örökös eltüntetendő jelének. „Ne félj, fiacskám, senki sem fogja látni ezt a kis lyu-

kacsát a pulóvered ujján, nyugodtan csaphatod a szelet a fruskáknak!”, mondta Emma néni, akinek a szemüvege az orrbegyére csúszott le. Emma néni varázsló volt, „csak egy-két öltés és volt lyuk, nincs lyuk”, mondta nekem, s miközben a nagyító lencséjén keresztül nézte, miként szalad a tű a szakadás egyik pontjától a másikig, majd vissza, halkán kacagott, hogy sikeresen elvégezte a „restaurációs munkát”. Ma már tudom, hogy a műstoppoló pontosan olyan gondos és hasznos munkát végzett, akár egy műemlékvédelemben tevékenykedő restaurátor: erről is meggyőződhettem, amikor szabad szemmel akartam megtalálni a néhány perccel előbb még látható lyuk vagy szakadás helyét. Néha arra is tett célzást, hogy az emberek közti szakadást egy nála elhivatottabb műstoppoló, az Úr Krisztus Jézus képes eltüntetni, s noha fogalmam sem volt róla miképpen képes erre, csakis úgy képzeltem el, hogy Krisztus olyasvalaki lehet, mint a körzetorvos, aki olykor injekcióstűvel szúrta a karomba, aminek viszont néhány napig látható nyoma maradt. „Emma egy kicsit hibbant, még a virágokkal is beszélgetni szokott. Az emberekkel alig, de a virágokkal igen”, mondta anyai nagyanyám, aki gögösen lenézte sógor-nőjét, amiért reggelente biciklijével kosarakban hordta a vágott virágokat a piacra, azt sem bánta, hogy rendszeresen megbüntetik, mert engedély nélkül árulta tulipánjait és rózsáit. Kacagott a világon; miután Ausztriában elveszítette a kislányát, és a repatriálásuk alkalmával szerette volna exhumáltatni és áthozatni a gyermekét, s ezt a kívánságot megtagadták tőle, kizárólag a kis lyukakkal diskurált és a virágokkal trafikált. Emma nénihez havonta küldtek szüleim kölcsönt kérni, s ilyenkor mindig dugott a zsebembe egy papír tűzest, és a pulóveremre vagy az ingem galléjára tűzött egy picinyke rózsát, amitől úgy néztem ki, mint egy gavallér: „Így ni, bolonduljanak érted a fruskák!”, mondta, és kacagni kezdett a kitűzött kis rózsa látványán és megszeppent fizimiskámon. Stoppolt pulóver és illatozó vörös rózsá: mondhatni gyermekkorom létszimbólumai voltak. Tavasztól ősziig mámorító illat lengte be virágoskertjét; ócska, kitapodott bőrcipőben lépdelt az ágyások közti keskeny sávban, egy-egy virág felé hajolt, megszagolta, s én naiv, azt hittem, rögtön meg is csókolja, ahogy anyám szokta volt az arcomat. „Olyan kislányos pofid van fiacskám”, mondta anyám, és kacagott megállapításán, én viszont jobban szerettem volna, ha már tíz évesen is olyan nagy bajuszom nő, akár anyai nagyapámnak, vagy olyan bozontos szakállam, akár az egyik bácsikámnak, aki leginkább egy zsidó rabbira hasonlított, s amikor ezt szóvá tettem, megneheztelt rám, mintha szitkozódtnam volna. Egyszer nagyobbik lányom meglepő kérdéssel fordult hozzám: „Mondd, apa, te öregebb vagy, mint nagyapa?”, „Miből gondolod kicsim?”, „Mert neked nagyobb bajuszod van” –; s amikor Lisszabonban tanult egy fél évet, és meglátogattam őt, diáktársai azt kérdezték tőle, hogy a nagyapja vagyok-e, mert arrafelé csakis a nagyapáknak van ilyen bajuszuk. „A bajusz a magyar ember méltósága”, mondta idős lelkipásztorunk, akinek nem volt olyan tekintélyt parancsoló bajusza, mint nagyapámnak, éppen csak megpederni tudta, s mi kacagtunk ezen a hívságos gesztuson, viszont annál emberesebb hangon recitálta a zoltárokat, ujjával nagyobb tempót diktálva, mert nem szerette, ha az Urat szólító, hozzá fohászoló zoltárokat „elnyújtják, mint a rétestésztát”. Úrvacsoraosztáskor és a temetéseken is az ő hangja csengett a legércesebben; lányaim később is mindig szóvá tették, ha a gyülekezetben „nyújtják a rétestésztát”, és jó szívvel emlegettük lelkipásztorunk mondását.

Hiányzik nekem az a *jelenlét* (esetünkben jóval többet mond el ez a szó, mint a fellépés), mellyel anyám bárhol és bármikor sajátos „aurát” teremtett maga körül. Kevesen tudtak olyan határozottan, az éppen aktuális élethelyzethez alkalmazkodva, a hangnembváltásokat időben megtéve, visszafogott vagy széles gesztusokat váltogatva, egy finom kézmozdulattal mások véleményét elutasítva és az elutasító viszontválaszt elhárítva jelenvalóvá tenni a személyét, mint az én alacsony termetű, apró tánclépésekkel tipegő anyám. „Ja, fiam, anyád igazi úrikisasszony volt. A nővéremmel mindig fenemód előkelő társaságban forgott kislánykorától fogva. Kényeztették, és ő kényeskedett is eleget”, mondta anyai nagyanyám, aki évtizedeken át irigykedve vette tudomásul lánytestvére urizálását, irigysége olykor komikus durcáskodásba, olykor meglepő viszálykodásba torkollott. „Ugyan, ugyan anyuka, butaságokat beszélsz megint. Sosem nyafogott, csak te nehezen viselted a lányod határozott fellépését”, mondta anyai nagyapám, ellentmondva feleségének, aki azonnal durcás képet vágott, és tüntetőleg faképnél hagyta férjét, aki kezével legyintett a gyermeki viselkedést látva. Ha kellett, egy névestéről vagy baráti vacsoráról, nyugdíjas klubban rendezett mulatságról szándékosan elkésett anyám, igaz csak pár percet, mert apjától a pontosságot tanulta, éppen csak annyit késett, hogy ő legyen a társaságba legutolsónak érkező, hogy mindenki észrevegye belépőjét. Ez az időskorban felvett szokása éppoly mulatságosnak tűnt, mint az egyik köztisztviselőben álló aggastyán presbiter feleségéé, aki mindig az istentiszteletre hívó harangozás után érkezett a gyülekezeti terembe, széles karimájú kalapja, marokba fogott pár bőrkesztyűje, báli kistáskája feltűnést keltett, s mielőtt elfoglalta volna az első sorban a helyét, a körötte ülőknek kesztyűjével integetett, „pá drágám!”-mal köszönt, úgyhogy a lelkésznek várnia kellett az igehirdetés kezdetével. Anyám szegénységünk idején is figyelmesen válogatta meg, válogatta össze szegényes, de mégis elegáns ruházatát, ennél fogva még a nála tehetősebb asszonyok is kénytelenek voltak dicsérni finom ízlését. „Tudod fiacskám, egy nő nem hivalkodik, de nem is szürke kiséger, nem hivalkodóan csábító, ellenben nem is rejti el értékeit. Óh, az asszonyok nem figyelnek eléggé magukra, a munkára és a fáradtságra hivatkozva hanyagolják el magukat. Nincs önérzetük és büszkeségük”, mondta anyám, akinek önérzetébe és büszkeségébe oly sokat rondított bele apám. „Egy nő idővel elveszíti szépségét, fiatalságát, de nem veszítheti el soha a tisztességét és önérzetét”, mondta anyám, ezt az életvezetést meghatározó véleményét adtam át örökségként a lányaimnak.

Született színésznő volt, mondogattam is mindig, úgy tudott tüsténkedni a konyhában vagy vendégségben, a sajátjai vagy idegenek között, hogy nem lehetett nem rá figyelni. Valósággal kikényszerítette, hogy mindenki csakis rá figyeljen, lehetett valaki okosabb, tapasztaltabb, módosabb vagy idősebb nála, miután pillanatok alatt felmérte a helyzetet, úgy terelte a beszélgetést, hogy rá kellett figyelni, még ha nem akartuk is. Lehetett szó bármiről, ha úgy vélte, kimaradt a társalgásból, vagy nem ő áll a középpontban, kéretlenül is beleszólt az aktuális témába, kifejtette véleményét, de úgy, hogy ne váljon a multság tárgyává, átvette a szót, s olyan terepen igyekezett mozogni, ahol otthonosnak hihette magát. Ha másként nem tudta a maga oldalára billenteni a mérleg serpenyőjét, egy tálca sós vagy édes süteményt tett a vendégek elé, borral kínálta a férfiakat, csak hogy figyelmességét

dicsérjék udvariasságból, amit hálásan megköszönt, s máris nyeregben érezte magát az én született színésznő anyám, mert a családi receptet kezdte el mondani, részletekbe menően, vagy a gáztűzhely előnyeit ecsetelte. „A csirkét nem is lehet olyan ropogósra sütni, csak a lerben. A múltkor, fiacskám, hogy a feleséged sültjét néztem, hóka maradt. A villanytűzhely alkalmatlan a sütésre”, mondta anyám, s lányaim osztották a véleményét, imádták a sült csirke vörösesbarna bőrét, amit én a tényérom szélére félretoltam, ők pedig egymással versengve lopták el onnan.

Már özvegy volt és bottal járt (igaz, csak odahaza, az utcán sosem használta volna, hiúságból), kínzó fájdalmak gyötörték az ízületeiben, és a világ számára sem volt semmi lényegi mondanivalója azon kívül, hogy mennyire nehezen viseli el apám hiányát, de mindezt úgy tudta előadni, hogy azonnal magára vonta a figyelmet. Ha elakadt a szövegben, ha kifogyott a mondanivalóból, emlékezőtehetsége sietett segítségére, századjára is elismételt egy történetet, melyet mindenki ismert, s ha változtatott rajta valamit, lányaim szóvá is tették, mint egykoron én apámnak, ha eltévesztette a nekem mondott mesét. Ha nem figyeltek rá, miként végső stádiumában a szociális otthon lakói tették, ugyanis gögösnek és elzárkózónak vélték, megsértődött, és látványosan visszavonulót fűjt, duzzogott, dehonesztáló megjegyzésekkel illetett másokat, végül gyermeki zsarnoksággal pityergett, hogy vele foglalkozzanak.

Amondó vagyok, hogy apám egy egész életen át tartott tőle, nehezen viselte az „úrikisasszony” szokásait és rigolyáit, holott nagyapám fél évszázados házassága után is azt hangoztatta a szeretetről, hogy az nem más, mint együtt megöregedni és megszokni a másik rigolyáit. Anyám megkövetelte apámtól, hogy: a családi ünnepeken is öltönyt vegyen és nyakkendőt kössön („Anyátok meg akar fojtani”, mondta nevetve apám); kibokszolja a cipőjét; szövetszembkendőt hordjon a zsebében; ne káromkodjon, mint egy kocsis; ne beszéljen vele gorombán, ahogy a „prolik szoktak” (anyám meggyőződése volt, hogy a prolik már csak ilyenek). Felsőrolni sem tudnám anyám elvárásait, melyek minden időben záporoztak ránk, s egy idő után már én sem voltam vevő rájuk, holott tudtam: igaza van. „Apja lánya”, mondta apám, és lemondóan legyintett kezével, egyszerűen meghajolt akarata előtt, de nem hódolt be neki. Gyanítom, anyám megszámlálhatatlanul sok elvárása elől menekült apám az anyámnál egyszerűbb nőkhöz, a borissza kollégákhoz; apám nem tudta palástolni, ha rövid ideig is egy társaságban volt velük, s nem is a rúzsfoltos ingnyakra, a szájából áradó alkoholszagra gondolok, hanem a mámoros állapotában szokásos hetvenkedő beszédmódjára. Ilyenkor legyűrte kisebbrendűség-érzetét, elvesztette gátlásait, s minden elvárásnak ellentmondott, „csakazértis”, „miheztartás végett”, hogy anyám orra alá borsot törjön, a színésznőt megríkassa, mert tudta, hogy anyám gyűlöl mindent, ami közönséges, alpári vagy sérti a jómodort. „Szarok az úri szokásokra, a jómodorra, arra, hogy folyton oktatsz engem, másokhoz hasonlítgatsz”, mondta hetvenkedve ittas apám, ilyenkor behúztam a nyakam és igyekeztem eltűnni, mint a kámfor, tudtam jól, hogy a vita végén az én nyakamba hullik minden sértés és gorombaság, mert részrehajló voltam, anyám pártjára álltam kiszolgáltatottsága okán.

Fényképek garmadáját pakoltam két nagyméretű szatyorba, hogy a garmadából később kiválasszam a rá legjellemzőbbeket, ám ahogy lenni szokott, a halála

utáni „összepakoláskor” leültem egy fotelbe, s egy fényképekkel teli fiókot vettem az ölembe. „Ülj az ölembe, kicsi fiam, mint régen, amikor még valóban kicsi fiú voltál!”, mondta anyám, noha már felnőtt ember voltam, s nem igen akaródzott törékeny anyám ölébe ülni: szégyenből és féltésből. A fényképek utóélete akkor kezdődik, amikor a rajtuk látható Alany már nincs közöttünk, s nem-itt-létében is egy-egy történetet mond el annak, aki ismeri azt az életszituációt, amelyben a fényképfelvétel készült, mégis egészen más távlatból látszik minden; a dolgok egyszerre veszítenek jelentőségükből és nyernek új jelentést: a *már-nem-itt-van* jelenlét, a *volt-vagyok* egzisztenciáját közvetíti. Ha időm volna, gondoltam, egyenként szétpakolni a garmadányi fényképfelvételt, beterítve velük a szobák padlózatát, és egy általam tetszés szerint választott szempontból sorba raknám őket, a volt-vagyok létezése egyszerre mondaná el a múltat és azt, amit a képeken eleve túlélésnek szánt jelenlét önmagáról mond. S bárhányszor változtatnék a sorrenden, újabb élettörténeteket mesélhetnék el, egészen addig adva életet az újabb variánsoknak, míg gyermeki módra félre nem söpörném a kirakós játék elemeit, és az enyészetnek dobnám valamennyit. Sok lomot azonnal az enyészetnek adtam át, zsákokba gyűrve vittem le a szemeteskukába, ám ezt a garmadányi fényképfelvételt megőrizni szándékoztam: vizuális emlékiratként. A több nemzedék emlékeit és emlékezetét magába foglaló családi archívumból sok dokumentum hiányzik, vettem tudomásul anyám fényképeit lapozgatva, az a néhány fénykép, mely déd- és nagyszüleim, ismerősök és ismeretlenek életéről tanúskodtak, nem mutatkoztak elegendőnek saját élettörténetük elbeszélésére, csak mint „részecske” kapcsolódtak szüleiméhez. Anyám halála azzal is szembesített, hogy nem maradt több hiteles tanú, aki tanúságot tehetne a képeken látható rokonok és idegenek kilétéről, családtörténetünkben játszott jelentős vagy feledhető szerepéről. Anyám régebben szerette elővenni a fiókokból a régmúltat őrző fényképeket, s én szomjasan ittam az általa elbeszélte történeteket, emlékezetembe ívódtak, leülepedtek, de hogy évtizednél is régebben hallottam őket, némelyik feledésbe veszett, s úgy néztem az „idegen” emberek fizimiskáját, mintha soha semmi közünk nem lett volna hozzájuk, pedig tudom, hogy anyám pontosan meg tudta nevezni őket, név szerint beazonosította mindegyiküket, és egy-egy kacajjal kísért történetmondása engem is felvidített. Anyám kacaja zenei kíséret volt a fényképekről mondott történethez; kacaja, akárcsak a mesehősöké, nem gúnyos, nem zavarba ejtő, nem kárörvendő volt, épp ellenkezőleg, olyasfajta természetességet, egyszerűséget árasztott, mintha az élet normális rendje néhány tételmondatban vagy példázatban elmesélhető volna. Anyám nem volt bonyolult lélek, noha hétköznapi színi előadásait hatásosnak mondhatnám, belépői és jelenetei egy évtizedek alatt mindinkább szomorúvá váló asszony vergődéseiről s csak olykori önfeledt pillanatairól szóltak: ezt látom a fényképeken. Kacagása teljesen váratlanul fordult át pityergésbe, majd visszanyerte kedélyét; nagyon későn értettem meg, hogy e különös hangulatváltásnak nincs is más oka, minthogy egy-egy történet elbeszélése közben hirtelen felrémlett benne egy, a történethez tartozó szomorú epizód, ám a túlélőösztöne természetesen lendítette át a holtpontra, s nyomban kedve támadt énekelni, mintha az egész élet egy olcsó operett volna, melyben könnyed tánclépésekkel lehet haladni valami boldog végetérés felé. „Kicsi fiam, ne töprengj annyit felesleges dolgokon! Ne

emészd magad! Hidd el, kicsi fiam, minden megoldódik az Úr akarata szerint. Erős vár a mi Urunk!”, mondta anyám, aki sohasem igyekezett túlbonyolítani az életét, megtette ezt apám helyette is, emiatt anyám gyanakvó volt apám elbeszéléseivel szemben. „Ha örökké csüggednék apád füllentései okán, előbb-utóbb megzavarodnék. Annyi, de annyi fájdalmat okozott nekem az elmúlt évtizedekben, csoda hogy nem bolondultam meg”, mondta anyám, „hidd el, nagyon hiányzik ennek ellenére is”, mondta az egyedülletet nehezen viselő anyám. Ilyenkor megesett rajta a szívem panaszai hallatán, de lélekben felkészültem a következő jelenetere, nehogy meglepetésszerűen érjen. „Bácsikád, amikor hordágyon vitték a mentősök, a Csárdáskirálynőből énekelt egy részletet, ez volt a hattyúdala”, mondta anyám, aki a szociális otthonban is hangosan szerette hallgatni az operettekét és műdalokat, azt sem bánta, ha másokat zavar ez az egyszemélyes mulatozása.

Egy alkalommal, hogy ráértem a garmadányi fényképfelvétel között „turkálni”, semmi különös célom nem volt, találmra vettem a kezembe képek tucatját, meglehetősen vegyes érzések kerítettek hatalmukba; a múlton hatalommal bíró képek egy jelentős része ugyanis érdektelen felvétel volt. Anyámban inkább a mindent megörökítés szándéka munkálkodott, semmint esztétikai vágy, ezért aztán előttem ismeretlen városokban lekapott utcarészleteket, tűzfalakat, templomtornyokat, kapukat, valamilyen kiránduláson látott erdőrészeket, nádassal övezett tavat, virágágyásokat, a nyugdíjas klub rendezvényein résztvevő ismeretleneket örökített meg: ezek nem túlságosan sokat vagy semmit sem mondtak számomra. „Anyád, akár egy gyerek, ha fényképezőgépet kap, összeviszsa katingat”, mondta csipkelődve apám, s hogy mennyire igaza volt, most láttam igazán, hogy beleveszem a fényképek garmadájaiba. A rosszul exponált felvételek homályossága, a testrészek hiányossága (fej nélküli emberek, félbe vágott alakok) dühítő volt, némelyik képet dühösen téptem ketté, némelyiket a szemetesbe dobtam. „Pénzkidobás az egész”, mondta apám, amikor anyámmal újranezegetve a felvételeket, közös élményeiket idézték, s anyám kacagott apám szemrehányó megjegyzésén, restelkedésnek nyomát sem fedeztem föl arcán. Ezek a képek éppolyan rendezetlenségéről, szétszórtságáról, megfontolatlanságról tanúskodtak, mint amilyen anyám élete volt. Hogy az általa készített fényképeket nézegettem és kettejük élettörténetét felelevenítettem, nem láttam egyéb következetességet anyám életében, mint a család mindenáron való egyben tartását: ezen mesterkedett, s ügyesen leplezte önmaga előtt is apám kilengéseit, ám gyakorta mondott magában történeteket, amikor úgy vélte, senki sem látja. „Talán az első nőügyekor kellett volna kitenni a bőrdíjét az ajtó elé. Megszántam, meg aztán a közösen szerzett otthonból mégsem dobhattam ki”, mondta anyám, aki, hogy elhessegesse fájdalmas élményeit, melyek mélyen beleívódtak idegeibe, múlhatatlan sebeket ejtettek szívében, házasságuk korai emlékeivel vigasztalta magát, s unokáinak igyekezett szebb képet festeni a valóságnál, nehogy életkedvüket szegje; nekem jutott a retusálás kínos művelete az emlékezés óráin. Megvolt benne a szándék a fölülírásra, a rosszat jóra való átlazúrozásra, végtére is önmagát mentette. „Az édesanyja menthetetlenül arra az útra lépett, ahonét nincs többé visszaút”, mondta az ügyeletes orvosnő, és annak a két és fél éves fiúcskának a riadt arca rémlik föl most bennem írás közben, akivel azt közölték, hogy az éppen megszületett fiútestvérét magukkal vitték az angyalok. Sokáig bir-

kóztam álmomban az önző és testvérgyilkos angyalokkal, s éppoly gyilkosnak véltem őket, mint amilyen kegyetlen gyilkosok a mesebeli tündérek. Anyai nagyapámtól sem hallottam soha semmit az angyalokról, azt hiszem, istenhívő létére is mellőzte az angyalok dicséretét; dús, fehér bajusza alatt mosolygott egyik fia megjegyzésén: „A nők arcán angyali mosoly ül ki, amikor az élvezet csúcsára jutnak.” Óh, ő mindig mosolygott a bajusza alatt, és mélyen hallgatott, amikor a fiai a nőügyeikről beszéltek, hencegtek; részben szemérmes természet volt, részben túl öreg ahhoz, hogy hajdan volt nőügyeit feltárja. „Nekünk az orvos receptre írja föl a szeretőket”, mondta nagyobbik fia, az idegenbe emigrált bácsikám, „érdekes módon nekem a vérnyomáscsökkentőt írja föl”, mondta nagyapám, és mi férfiak, mindannyian sírva neveltünk megjegyzésén. Anyai nagyapám megtestesítője volt a szemérmességnek, „úri ember hallgat a nőügyeiről, ezzel tiszteli meg kedvesét”, mondta, de nem volt képmutató. Sohasem káromkodott, sosem mondott kétértelmű vicceket, ezeket elhárítani igyekezett egy csendes, de határozott figyelmeztetéssel, sohasem ítelt vagy szólt meg másokat, mint tette nagyanyám oly könnyedén. „Minden családban van fájdalom, gond és megannyi titok is, de Isten a családnál jobb közösséget nem talált ki az emberek együttélésére”, mondta nagyapám, és szavát követve gyermekei sohasem váltak el, noha lett volna rá elég okuk. Egyedül a háború utáni meghurcoltatását és évtizedekre szóló megbélyegzését panaszolta föl, mert nehezen viselte, hogy megbélyegzett lett: politikailag megbízhatatlannak nyilvánított. „Ott voltam Erdély visszafoglalásakor az orosz fronton, életben maradtam a szibériai kőbányában, ahol sokan meghaltak, és mégis bélyeget viselek, mintha szégyenkezmem kellene a haza szolgálatáért”, mondta nagyapám, s cseppet sem vigasztalta, hogy a kilencvenes évek elején „rehabilitáltak”, és csekély összeget kapott kárpótlásként a hadifogságban töltött évekért. „Hogyan lehetne kárpótolni huszonhét hónap távollétet a családtól?”, kérdezte nagyapám, aki egész életében tisztességgel szolgált jó hivatalnokként és család-apaként és presbiterként, és nem kívánt bosszút, mint aminek ő áldozatául esett. „Hálával tartozok az Istennek, hogy életben maradtam, és nagyanyád összetartotta a családot távollétemben”, s hogy élete végéig ne fogyjon ki a megpróbáltatásból, józan esztét veszített nagyanyámat ápolta haláláig. „Visszaadtam neki valamennyit szolgálatáért”, mondta nagyapám, s két kezét a háta mögött összefonta a megtörhetetlenül szolgáló bajuszos ember, aki egy hónappal élte túl a feleségét, akivel együtt öregedett meg, és megszokta a rigolyáit.